

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

FEATURES OF THE FORMATION OF STRUCTURAL AND FUNCTIONAL COMPONENTS OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE PROCESS OF TEACHING GEOGRAPHICAL DISCIPLINES

У статті описано особливості формування структурно-функціональних компонентів освітнього середовища у процесі викладання географічних дисциплін на другому (магістерському) рівні вищої освіти. Проаналізовано стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці, що показало недостатнє вивчення цієї тематики щодо процесу створення освітнього середовища під час реалізації освітніх компонентів основи геоурбаністики, методики викладання географії, географічної номенклатури, методології географічних досліджень тощо. Визначено складові формування освітнього середовища у процесі викладання географічних наук, які умовно поділено на 5 груп: предметно-просторова, дидактична, виховна, психологічна, соціальна. Проведено розгорнутий аналіз кожної з цих груп та наведено структурований опис, встановлено теоретично-методичні засади формування кожного із структурно-функціональних компонентів освітнього середовища у процесі викладання географічних освітніх компонентів. Наведено приклади форм, методів та засобів кожного з виділених складових процесу формування освітнього середовища в галузі Освіти/Педагогіки. Визначено важливість злагодженого формування та функціонування кожного елемента у їх взаємообумовленості та взаємозв'язку, де відбувається співпраця у системі вчитель-студент-соціум на основі суб'єкт-суб'єктних зв'язків. Метою цих зв'язків, є не лише освіта, яка передбачає формування загальнонаукових знань умінь та навичок, а й наскрізних, де важливого значення набуває допомога студенту розвинути уміння та навички соціалізації, бути конкурентоспроможним на ринку праці, уміння та навички повноцінно жити та розвиватися у соціумі переважаному зростаючими інформаційними потоками, швидко пристосовуватися до змін.

Ключові слова: освіта, географія, освітнє середовище, структурно-функціональні компоненти освітнього середовища, компетентності, методика навчання географії, географічні освітні компоненти.

The article describes the peculiarities of the formation of structural and functional components of the educational environment in the process of teaching geographic disciplines at the second (master's) level of higher education. The state of the investigated problem in pedagogical theory and practice was analyzed, which showed insufficient study of this topic in relation to the process of creating an educational environment during the implementation of the educational components of the Basics of Geo-Urbanism, Methods of Teaching Geography, Geographical Nomenclature, Methodology of Geographical Research, etc. The components of the formation of the educational environment in the process of teaching geographical sciences are defined, which are conventionally divided into 5 groups: subject-spatial, didactic, educational, psychological, social. A detailed analysis of each of these groups was carried out and a structured description was given, the theoretical and methodological principles of the formation of each of the structural and functional components of the educational environment in the process of teaching geographical educational components were established. Examples of forms, methods and means of each of the selected components of the process of forming an educational environment in the field of Education/Pedagogy are given. The importance of the harmonious formation and functioning of each element in their interdependence and interrelationship, where cooperation takes place in the teacher-student-society system based on subject-subject relations, is determined. The purpose of these connections is not only education, which involves the formation of general scientific knowledge, skills and abilities, but also cross-cutting ones, where helping the student to develop skills and socialization skills, to be competitive on the labor market, skills and abilities to fully live and develop in a society overloaded with large information flows, to quickly adapt to changes.

Key words: education, geography, educational environment, structural and functional components of the educational environment, competences, teaching methods of geography, geographical educational components.

УДК 378.528.9
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/53.1.11>

Костюк В.С.,
канд. біол. наук,
доцент кафедри екології та географії
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
Власенко Р.П.,
канд. біол. наук,
доцент кафедри екології та географії
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
Андрійчук Т.В.,
канд. біол. наук,
доцент кафедри екології та географії
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
Корінний В.І.,
канд. геол. наук,
доцент кафедри екології та географії
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

Постановка проблеми. Незважаючи на розвиток педагогічного інтересу до процесу створення сприятливого освітнього простору для засвоєння та набуття здобувачами вищої освіти галузевих умінь та навичок, у історії вітчизняної педагогічної науки теоретико-методичний рівень знань щодо формування та визначення структурно-функціональних компонентів освітнього середовища у процесі викладання в галузі освіти, зокрема викладанні географічних дисциплін, є практично нереалізованим та необґрунтованим

і потребує детального дослідження та удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика організації освітнього простору у процесі викладання в галузі освіти, зокрема викладанні географії дедалі частіше зустрічається у працях різних науковців. Вивченню проблем проектування такого простору приділяється увага таких вчених, як Антонова О. Є., Беляєв Г. Ю., Вишнякова-Вишневецька А. К., Гонтаровська Н. Б., Каташов А. І., Макар Л. М.,

Романова І. А., Савченко О. Я., Фруктова Я. С., Цимбалару А. Д., Щербак І. М., Ярошинська О. О., Ясвін В. А. тощо [1; 2; 4; 7].

Питання щодо моделювання освітнього простору у закладах вищої освіти описано у працях Братко М. В., Лізунова П. П., Марченко О. Г., Писарчук О. Т., Ярошинської О. О. [4; 7] та ін. Створення структурних моделей освітнього середовища, його складових активно розробляється сучасними науковцями (Биков В. Ю., Гонтаровська Н. Б., Водозлазська Т. В., Мелешко В. В., Сухіна І. В., Цимбалару А. Д., Ясвін В. А. та ін.) [1; 3; 4;].

Аналіз науково-педагогічної літератури, дослідження проектування освітнього простору в галузі освіти, зокрема таких географічних освітніх компонент як «Основи геоурбаністики», «Методика навчання географії у базовій школі», «Географія Житомирщини», «Географічна номенклатура», «Геолого-геоморфологічні пам'ятки України», «Методологія географічних досліджень» тощо і реальної ситуації його формування дозволяє виокремити низку суб'єктивних і об'єктивних суперечностей між:

- вимогами інформаційного суспільства до реформування вищої школи в контексті розширення культурних зв'язків з навколишнім світом і певною консервативністю навчального процесу;

- потребою викладача в озброєнні науково-методичною літературою щодо розв'язання цієї проблеми і недостатнім висвітленням та науковим обґрунтуванням формування такого середовища;

- сучасними вимогами до викладача як організатора освітнього простору і рівнем його підготовленості до формування, розвитку та керівництва;

- розвитком інноваційних процесів у системі освіти і відсутністю узгодженого оптимального алгоритму забезпечення їх застосування під час формування освітнього середовища.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематика формування середовища набуває важливості на державному рівні, що призводить до виникнення соціального запиту на її дослідження. Необхідність подолання вище вказаних протиріч, недостатнє вивчення цієї проблематики у педагогічній теорії та практиці в галузі Освіти/Педагогіки та зокрема, географічних наук спонукали до вибору теми пропонованої статті.

Мета дослідження – виявити та обґрунтувати теоретико-методичну базу досліджуваної проблеми, розробити і експериментально перевірити складові формування структурно-функціональних компонентів освітнього середовища у процесі викладання в галузі Освіти/Педагогіки, зокрема географічних наук.

Згідно мети визначено **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та освітньо-виховній практиці.

2. Науково обґрунтувати методичні засади, складові та механізми формування освітнього середовища у процесі викладання географічних освітніх компонент.

Матеріал і методи. Теоретико-методологічну основу дослідження формування освітнього середовища у процесі викладання в галузі Освіти/Педагогіки становлять: загальнотеоретичні і методологічні положення наукового пізнання.

У ході дослідження застосовувались **загальнонаукові методи**: загальнотеоретичні (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) – для опрацювання науково-педагогічної, методичної літератури, визначення сутності та структури організації освітнього середовища; **соціологічні** (анкетування, експертні опитування суб'єктів освітнього процесу) – для встановлення причинно-наслідкових зв'язків, узагальнення аналітичного матеріалу у процесі викладання географічних наук; **соціально-психологічні** (тренінги, соціометрія) – для налаштування готовності суб'єктів до створення освітнього середовища, перевірки дієвості розробленої моделі його формування впливу на суб'єктів освітнього процесу; **математичні** (математичний аналіз, статистична обробка даних) – для виявлення кількісних та якісних показників досліджуваних явищ та процесів, аналізу та узагальнення одержаних результатів. Серед **конкретних наукових методів** використані методи науково-педагогічного дослідження: **теоретичні** (аналіз науково-педагогічної та методичної літератури, продуктів творчості суб'єктів навчально-виховного процесу, аналіз поняттєво-термінологічної системи дослідження, прогнозування, моделювання) – для формування категоріально-понятійного апарату дослідження, з'ясування структури, умов, критеріїв, розробки моделі структурно-функціональних компонентів освітнього середовища в галузі Освіти/Педагогіки при викладанні географічних освітніх компонент; **емпіричні** (педагогічний експеримент, спостереження, вивчення і узагальнення масового та індивідуального педагогічного досвіду) – для встановлення наявних показників структурно-функціональних компонентів освітнього середовища та перевірки їх функціонування і взаємозалежності, аналізу отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що тематика формування структурно-функціональних компонентів освітнього середовища у процесі викладання присутня у працях психологів та педагогів (Братко М. В., Гонтаровська Н. Б., Костюк І. О., Марченко О. Г., Писарчук О. Т., Ярошинська О. О., Ясвін В. А.).

Братко М. В. виокремлюються такі структурні компоненти освітнього середовища ЗВО: особистісний (всі суб'єкти навчального закладу),

аксіологічно-смысловий (місія, цілі, цінності, традиції, символіка, культура ЗВО), інформаційно-змістовий (освітні програми та їх інформаційно-змістове забезпечення), організаційно-діяльнісний (технології, форми, методи, стилі взаємодії суб'єктів освітнього процесу), просторово-предметний (обладнання приміщень, система засобів реалізації освітнього процесу) [4].

Ярошинською О.О [7] вивчається структура освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів. Педагогом виокремлюється просторово-предметне (соціально-побутове, природне середовища, обладнання та організація предметного простору) та соціально-суб'єктне (соціально-культурне, навчально-виховне, інформаційно-комунікативне середовища) структурування освітнього середовища. Марченко О. Г. зазначається, що освітнє середовище охоплює просторово-семантичний (архітектура, простір закладу освіти), змістово-методичний (плани, програми, концепції, форми, методи організації освіти, науково-дослідницького простору), комунікаційно-організаційний компоненти (комунікаційна сфера, організаційні умови).

В. А. Ясвіним стверджується, що формування освітнього середовища охоплює три складові: технологічну, просторово-предметну та соціальну, організація яких передбачає вплив на інтелектуальну, психічну, емоційно-вольову діяльність. Гонтаровською Н. Б. [2, с. 30] на основі праць Дж. Гібсона, В. А. Ясвіна виокремлюються такі компоненти освітнього середовища, які зумовлюють його якісно-розвивальний ефект:

- просторово-предметний, що характеризується процесом створення комплексу «розвивальних стимулів»;
- технологічний, який передбачає організацію розвивальної діяльності суб'єктів цього середовища;

– соціальний, створення якого ґрунтується на основі формування міжособистісної взаємодії суб'єктів обумовленою розвивальною мотивацією та відповідною діяльністю.

Писарчук О. Т. визначає та описує складові компоненти освітньо-розвивального середовища: просторово-предметний (архітектура будівлі, умови, засоби навчально-виховного процесу), психолого-дидактичний (побудова навчально-виховного процесу шляхом підбору форм та методів, які відповідають психолого-фізіологічним властивостям розвитку суб'єктів), соціально-комунікаційний (міжособистісна взаємодія суб'єктів освітньо-розвивального середовища, зумовлена впливом культури, соціальних норм) та пізнавально-мотиваційний (організація навчання та виховання на основі залучення емоційно-вольової сфери суб'єктів освітньо-розвивального середовища) [4].

Аналіз науково-педагогічної літератури дає змогу виокремити такі структурно-функціональні компоненти освітнього середовища при викладанні географічних освітніх компонент: просторово-предметний, дидактичний, виховний, психологічний, соціальний, які нерозривно пов'язані між собою і взаємообумовлені, спрямовані на задіяння всіх органів чуттів та містять систему мотивацій до продуктивної діяльності. Беручи до уваги структурування освітнього та освітньо-розвивального середовища опишемо модель освітнього середовища у галузі Освіти/Педагогіки, створення якої відображає його повноцінне формування та функціонування (табл. 1).

Обговорення. Проектування освітнього простору у галузі Освіти/Педагогіки при викладанні географічних освітніх компонентів на основі побудови вище висвітлених структурно-функціональних компонентів ґрунтується на теоретико-методичних засадах, які регулюють формування освітнього об'єкта, сприяють завершеному уявленню

Таблиця 1

Складові формування освітнього середовища при викладанні географічних освітніх компонент

<i>Просторово-предметний компонент</i>	<i>Дидактичний компонент</i>	<i>Виховний компонент</i>	<i>Психологічний компонент</i>	<i>Соціальний компонент</i>
Місця та матеріально-технічна база	Технології навчання та їх складові	Технології виховання та їх складові	Технології психологічного впливу та їх складові	Соціум, як суб'єкт освіти
Аудиторії, лабораторії, спеціалізовані класи, коридори, кабінети, робочі місця вдома тощо	Форми, методи, прийоми навчання	Форми, методи, прийоми виховання	Форми, методи, прийоми психологічної взаємодії	Форми, методи, прийоми соціальної взаємодії
Дизайн приміщень, підбір нестандартних місць проведення занять, засоби унаочнення тощо	Експеримент, дослідження, екскурсії, використання інтерактивних методів тощо	Організація колективних творчих справ, бесіди, тренінги, приклад тощо.	Ранкові зустрічі, хвилини релаксації, тренінги, ігри, семінари тощо.	Благодійні вечори, зустрічі, виступи, створення соціальних проектів тощо.
Взаємообумовленість та взаємозв'язок				

про структуру, форми, методи та засоби організації необхідної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу.

Формування *просторово-предметного* компонента відбувається шляхом використання дизайну приміщень освітнього процесу (аудиторій, лабораторій, спеціалізованих класів, коридорів, кабінетів, робочого місця вдома), інтерпретації його суб'єктів та об'єктів (розсаджування суб'єктів освітнього процесу, формування відповідного розпорядку дня, зміна стандартного місця проведення занять, організація тематичних куточків тощо), що сприятиме повноцінній освіті студентів. Створення *просторово-предметного* компонента освітнього середовища у галузі Освіти/Педагогіки неможливе без вмісту необхідної матеріально-технічної бази (матеріальні та технічні засоби навчання та виховання, специфічні засоби для розвантаження, відпочинку, активації нестандартного мислення тощо), яка визначається взаємодією всіх суб'єктів освіти і доповнює усі осередки діяльності, охоплює робоче місце здобувача як у закладі вищої освіти, так і поза ним. Тут важливим є наявність засобів для виконання запланованих досліджень, проектів; наявність новітніх засобів унаочнення, необхідних меблів та елементів розвантаження, які відповідають державним стандартам якості.

Моделювання *дидактичного компонента* освітнього середовища у галузі Освіти/Педагогіки, зокрема, географічних дисциплін, відображає використання різних технологій, форм, методів, прийомів освіти та навчання, які спрямовані на взаємодію всіх його суб'єктів залежно від педагогічної ситуації та спонукає до використання інтеграційних процесів цієї галузі. Особливого значення набуває використання різноманітних форм, методів та прийомів освіти та навчання, в основі яких міститься проактивний підхід і які передбачають диференційовану інтерактивну пізнавальну діяльність, сприяють сумісному розробленню необхідних правил та рутин, ефективному плану занять, що спонукає до розвитку критичного мислення, базується на діяльнісному підході, містить комплекс методів та засобів, використання яких сприяє розвитку ключових компетентностей, мотиваційної сфери та сприяє продуктивній самоосвіті суб'єктів.

Робота, яка спрямована на формування ключових компетентностей географічних освітніх компонент, спонукає до використання різних форм та методів, які є специфічними для тої чи іншої компетенції та наскрізних, які діють на розвиток професійних якостей майбутнього фахівця-географа. У практиці дієвим є використання інтерактивних методів, різних форм навчання та виховання у поєднанні із стандартними, які забезпечують безпосередній зв'язок із життям, задіюють якомога більше органів чуттів здобувача вищої освіти

та базуються на провідній діяльності цього віку. В цьому контексті важливого значення набуває практичне освоєння та застосування студентами знань, умінь та навичок; зв'язок матеріально-навчальної бази із життям, експериментальне дослідження географічних явищ та подій, історична ретроспектива різноманітних природних та суспільних явищ і процесів.

Організація *виховного компонента* освітнього середовища у галузі Освіти/Педагогіки при викладанні географічних освітніх компонент спонукає до апелювання такими технологіями, формами, методами, прийомами освіти та виховання, які спрямовані на взаємодію всіх його суб'єктів залежно від педагогічної ситуації та використовуються паралельно з формуванням дидактичного компонента, що також сприяє використанню інтеграційних процесів як на рівні предметного викладання, так і на рівні психологічних та педагогічних наук. Важливого значення набуває використання різноманітних форм, методів та прийомів освіти та виховання, які передбачають інтерактивну діяльність, колективну роботу, сприяють налагодженню турботливих дружніх взаємовідносин, співпраці, сумісному розробленню необхідних правил, планів та рутин, базуються на проактивному підході. Злагоджена організація виховних годин, колективних творчих справ, бесід, тренінгів, створення власного прикладу допомагають повноцінно сформувати виховний компонент освітнього середовища у галузі Освіти/Педагогіки, оскільки базується на розвитку критичного мислення та діяльнісному підході, містить комплекс методів та засобів, використання яких сприяє розвитку ключових компетентностей сфери виховання, мотивує та спонукає до особистісного розвитку та саморозвитку суб'єктів.

Формування *психологічного* компонента освітнього середовища у галузі географічної освіти базується на врахуванні психолого-фізіологічних та індивідуальних особливостей суб'єктів цього середовища, їх взаємодії, якісному підборі необхідних технологій, методів, прийомів та засобів, які впливають на стабілізацію, покращення та розвиток їх психоемоційної сфери у освітньому процесі. Важливого значення набуває психологічне розвантаження та підтримка здобувача на всіх етапах його становлення, чому сприяє побудова «осередків допомоги» та розвантажувальних зон і є важливим та невід'ємним фактором при організації освітнього середовища. Аналізуючи дослідження передового педагогічного досвіду, було з'ясовано, що цьому сприяє вивчення та аналіз спеціальної літератури, консультації та долучення фахівців цієї сфери з метою проведення ранкових зустрічей, хвилин релаксації, проведення ігор, тренінгів, семінарів для усіх учасників освітнього процесу з урахуванням проблематики, яка висвітлюється у ході

роботи. Важливого значення набуває вивчення психологічних особливостей студента у їх динаміці та факторів впливу на їх розвиток з метою застосування психологічних знань у формуванні інших компонентів освітнього середовища. Як результат, організація спільної діяльності, щотижневих зустрічей, тренінгів та семінарів для всіх суб'єктів освітнього процесу позитивно впливає на психологічний клімат груп, дозволяє краще порозумітися всім суб'єктам освіти, що якісно впливає на навчальні виховні та соціально-психологічні якості особистості.

Організація *соціального компонента* освітнього середовища передбачає вивчення впливу соціуму (громадськості, телекомунікацій, сім'ї тощо) та організацію суспільних взаємовідносин у системі суб'єкт-суб'єктного зв'язку, які сприяють всебічному розвитку та саморозвитку студента. Формування соціального компонента передбачає вивчення та організацію суспільних взаємовідносин у системі освіти, які ґрунтуються на суб'єкт-суб'єктних відносинах, навичках роботи у команді (soft-skills). Організація соціального компонента охоплює технології, форми, методи та прийоми соціальної взаємодії і складається із злагодженого дослідження, розвитку й корекції соціальних взаємозв'язків усіх учасників освітнього процесу. В свою чергу, це призводить до запобігання, виявлення і розв'язання соціальних конфліктів, допомоги суб'єктам освітнього процесу соціалізуватися у групі, громаді й суспільстві загалом. А основною метою є налагодження уміння якісно та продуктивно застосовувати свої знання навички й уміння, бути конкурентоспроможним, прагнути до саморозвитку і самовдосконалюватися, бути невід'ємною та значущою частиною соціуму.

Висновки. Отже, формування освітнього середовища у галузі Освіти/Педагогіки, зокрема при викладанні географічних освітніх компонент на другому (магістерському) рівні вищої освіти у ЗВО, відображає створення просторово-предметного, дидактичного, виховного,

психологічного, соціального компонентів у їх взаємозв'язку та обумовленості, що спонукає науково-педагогічного працівника до співпраці у системі викладач-студент-соціум на основі суб'єкт-суб'єктних зв'язків, навичок роботи у команді (soft-skills), підборі необхідних форм, методів, засобів освіти, навчання та виховання. Важливим виступає злагоджене конструювання у галузі географічної освіти усіх вище перерахованих компонентів освітнього середовища з їх обумовленістю та взаємозв'язком.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Антонова О.Є. Власенко Р.П., Борейко О.М. Реалізація краєзнавчого підходу у підготовці майбутнього вчителя географії. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки*. 2020. Вип. 4 (103). С. 35-42.
2. Гонтаровська Н. Принципи розроблення проекту освітнього середовища навчального закладу як передумови розвитку здібної та обдарованої особистості. *Рідна школа*. 2013. № 10. С. 29-33.
3. Гордашевська Г.І. Професійна компетентність майбутнього вчителя географії: змістовий аспект. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Вип. 34. 2013. С. 250-254.
4. Писарчук О.Т. Освітньо-розвивальне середовище як фактор підвищення якості підготовки майбутніх учителів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2020. № 2. С. 44-51.
5. Романюк Р.К., Власенко Р.П., Яковлева В.А., Костюк В.С. Формування готовності майбутніх учителів біології і географії до впровадження дистанційного та змішаного навчання. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 30 (1). С. 129-137.
6. Смаль В.В. Західні географи про вищу географічну освіту: досвід для України. *Український географічний журнал*. 2013. № 2. С. 67-72.
7. Ярошинська О.О. Теоретичні і методичні засади проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи: дис. ... докт. пед. наук. Умань, 2015. 544 с.